

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Een moedig en wijs rapport over de verkeerde zaken

Engelen, E.R.

Published in:
Migrantenstudies

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Engelen, E. (2008). Een moedig en wijs rapport over de verkeerde zaken. *Migrantenstudies*, 24(3), 192-198.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Een moedig en wijs rapport over de verkeerde zaken

*Ewald Engelen**

Het 79ste rapport van de opperadviesraad van de regering is moedig en wijs. Het past daarmee in een lange traditie van tegendraadse maar altijd politiek relevante adviezen waarmee de WRR naam heeft gemaakt. Ondanks goede bedoelingen, zo zal ik betogen, reproduceert het rapport echter de weinig productieve culturalistische fixatie die het 'integratiedebat' in Nederland nu al vijf jaar kenmerkt en is het om die reden politiek onhandig. In een politiek klimaat waarin anti-intellectualisme een deugd is en botte onbeschoftheid wordt verward met politieke moed, doet de WRR er wellicht goed aan meer aandacht te besteden aan strategie en tactiek, en dus aan 'framing', om de effectiviteit van de eigen beleidsinterventies te vergroten. Zeker als het gaat om zulke sterk affectief-emotioneel bezette 'dossiers' als het onderhavige. Ik begin deze bespreking met een korte uitleg waarom het rapport moedig is, waarom het wijs is en sluit af met de redenen die ik heb om dit rapport en ook de WRR onhandigheid aan te wijven.

Moed

Moedig is het rapport *Identificatie met Nederland*, omdat de Raad hiermee, na eerdere aanvaringen met verlichtingsfundamentalisten, migratietegenstanders en rechtspopulisten naar aanleiding van het Immigratie-rapport uit 2001, het Turkije-rapport uit 2004 en het Islam-rapport uit 2006, wederom het politiek brisante veld van de integratie betreedt. Sinds 2002 is Nederland in de greep van een zichzelf overschreeuwende hysterie, die het licht van de redelijkheid geleidelijk heeft doen doven. In het papegaaienhof dat zich uitstrekt van Tweede Kamer tot aan de opiniepagina's van de dagbladen, de spelonken van het internet en de vele debat- en lezingenzaaltjes die Nederland rijk is, weerklinkt vrijwel onweersproken de opvatting dat Nederland een groot probleem met betrekking tot sociale cohesie kent. Dit probleem zou worden veroorzaakt door de toestroom van weigerachtige migranten die zich niet willen voegen naar 'onze' normen en waarden. Bovendien zou een zelfbewuster

uitgedragen idee van trots ‘Nederlanderschap’ het begin en het eind van een oplossing voor dit vraagstuk zijn. Hoewel niet iedereen zich met dezelfde lust op dit neonationalistische schild heeft gehesen, is in spreken en doen onmiskenbaar een terugkeer van het lang verdachte nationalisme te ontwaren. De canonwoede van de afgelopen jaren, de historische lijstjes waarin krant, radio en tv grossieren, het nationale museum dat binnenkort de stad Arnhem siert, de toenemende populariteit van regionale en nationale anekdotiek van het kaliber Mak en anderen, de groeiende roep om meer gewicht van het geschiedenisonderwijs in het primair en secundair onderwijs, de neorepublikeinse inburgeringsrituelen die recentelijk zijn opgetuigd, de paniek over de vermeende dubbele loyaliteiten van bewindslieden met meerdere paspoorten – de lijst van indicaties van de 21ste-eeuwse herontdekking van natie-makende instrumenten als oplossing voor al dan niet vermeende anomie in Nederland is groot en groeiend.

Nederland sluit hiermee aan bij ontwikkelingen die in meer Europese landen kunnen worden waargenomen (en die met enige plausibiliteit kunnen worden toegeschreven aan het verlangen naar een ‘veilige nationale haven’ in een woelige, internationaliserende wereld). De schrille van het gekakel dat deze golf van neonationalistische beleidsinitiatieven begeleidt is echter het meest in het oog springende kenmerk van het nationalisme *à la hollandaise*. Iedere schroom die het spreken over nationalisme sinds de Tweede Wereldoorlog om goede redenen omhulde, is afgeworpen. De meest uitgesproken voorstanders ervan dulden geen tegenspraak en zijn niet gevoelig voor argumenten van redelijkheid, historische waarachtigheid en voor waarschuwingen van perverse effecten. Dat het tamboereren op een wit en homogeen verleden historisch onjuist is, deert hen niet, noch dat de definitie van een onveranderlijke Nederlandse identiteit haaks staat op de wens dat migranten meer en sneller delen van deze identiteit gaan omarmen. Sterker nog, de voorstanders van juistheid, waarachtigheid en prudentie worden er stelselmatig van beticht de authentieke ervaringen van het minst verlichte deel van het Nederlandse electoraat (‘de man in de straat’) te bagatelliseren, zich daarmee te bezondigen aan predemocratisch paternalisme en worden zo politiek onschadelijk gemaakt. De militante toon waarop het neonationalisme juist in Nederland wordt beleden, doet vermoeden dat de betreffende politici, opiniemakers en intellectuelen niet zozeer gedreven worden door een welgemeende bekommernis om het publieke belang als wel door het jaloerse motief om jaren van intellectuele achterstelling eindelijk uit te wissen en het zorgvuldig gekoesterde ressentiment, nu het politieke tij gekeerd is, te gelde te maken. Dit verschijnsel heeft wellicht te maken met de geringe getalsmatige omvang van de spraakmakende gemeenschap in Nederland.

Pogingen om in dit klimaat, willens en wetens, en niet doldriest maar weloverwogen, de stem van de redelijkheid te laten klinken, zoals de WRR met dit rapport uitdrukkelijk beoogt, getuigt van intellectuele moed. Hoewel het nog te vroeg is om eenduidige oordelen te vellen over de effectiviteit van de interventie, doen de ophef rond de toespraak van Máxima en de ‘eerst schieten dan vragen’-reacties uit het kamp van de neonationalisten weinig goeds vermoeden. Dat is mijns inziens echter meer een indicatie voor de zware emotio-

neel-affectieve bezetting van dit ‘dossier’ en de hoge mate waarin het immuun is geworden voor het medicijn van de redelijkheid, dan dat dit geweten kan worden aan de kwaliteit van de interventie van de WRR. Hoewel het uiteraard wel vragen oproept hoe de effectiviteit ervan kan worden vergroot en hoe kan worden voorkomen dat ‘tegenstanders’ het onderwerp kapen, waarover verderop meer.

Wijs

Karakteristiek voor ‘goede’ WRR-rapporten, zoals Kees Schuyt onlangs in zijn feestrede ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van de WRR stelde, is dat ze ofwel lopende debatten in andere termen weten te gieten en zodoende patstellingen weten te doorbreken ofwel nieuwe politieke kwesties weten te benoemen en daarmee de politieke agenda van de toekomst (mede) bepalen. *Identificatie met Nederland* probeert het tweede te realiseren door het eerste te doen. De bepleite herformulering van het nationale identiteitsdebat verloopt in drie stappen. Ten eerste stelt de WRR voor niet langer te spreken van een nationale identiteit als gewenst einddoel, maar van processen van identificatie, een activiteit met een open einde. Niet alleen sluit dat beter aan bij de huidige stand van het sociaalpsychologische identiteitsonderzoek en is het daarmee empirisch adequater. Zo kan tevens worden voorkomen dat de zoektocht naar zoiets als een ‘Nederlandse identiteit’ uitmondt in een staalkaart van kenmerken en eigenschappen die per definitie niet van toepassing zijn op inwoners die elders zijn geboren.

Ten tweede presenteert de WRR een meerdimensionaal analytisch schema, bestaande uit verschillende typen identificatie. Dit schema moet ons beter in staat stellen om te identificeren wat er aan de identificatie van migranten met Nederland schort. Tevens reikt het overheden en andere partijen een breder arsenaal van instrumenten aan om deze identificatie te bevorderen dan de neonationalistische instrumenten waarvan nu het heil wordt verwacht. In navolging van, weer, de sociaalpsychologische identiteitsliteratuur onderscheidt de WRR tussen functionele, normatieve en emotionele identificatie. Deze drie vormen van identificatie versterken elkaar wederzijds en kennen eigen voorwaarden voor succes, die overheden en andere actoren in meer of mindere mate kunnen beïnvloeden.

Ten derde, maar daarover is het rapport mijns inziens te weinig uitgesproken, suggereren de auteurs dat niet de emotionele identificatie het zwaarst moet wegen maar juist de functionele identificatie. Oftewel, gevoelens van trots en betrokkenheid bij Nederland moeten worden begrepen als het neveneffect van inclusieve instituties die individuen de gelegenheid bieden volwaardig en op grond van individuele gelijkwaardigheid, ongeacht etniciteit, nationaliteit, geloof, ras, sekse of seksuele voorkeur, mee te doen. Oftewel, net als vertrouwen, geluk en succes, kan trots niet een beleidsobject zijn, maar moet de aandacht juist uitgaan naar het realiseren van de institutionele voorwaarden waaronder deze ‘essentiële bijproducten’, zo citeert het rapport Jon Elster, tot stand komen.

Het rapport laat er vervolgens geen twijfel over bestaan dat deze voorwaarden vooral liggen op het vlak van de arbeidsparticipatie (arbeidsdiscriminatie moet met wortel en tak worden uitgeroeid), onderwijs (er moet meer ruimte komen voor initiatieven van scholen en ouders om onderwijssegregatie tegen te gaan) en wonen (initiatieven om te komen tot gemengde wijken moeten worden gestimuleerd). Tegelijkertijd stellen de auteurs echter ook dat de drie identificatietrajecten tegelijk moeten worden bewandeld en dat voor een perspectief op nationale identificatie moet worden gekozen dat het mogelijk maakt ze 'in samenhang' te zien. De eerste redenering kent functionele identificatie het meeste gewicht toe en zegt eigenlijk tegen de neonationalisten dat ze een categoriefout maken (trots is geen plicht maar een gunst die niet kan worden afdwongen, net als liefde, geloof, vertrouwen, geluk en succes). Zo is de tweede redenering naar mijn smaak te genereus voor de neonationalisten door de drie trajecten van identificatie als nevenschik te presenteren en daarmee de recente nationaliseringsinitiatieven als het ware wetenschappelijk te legitimeren.

Weer geldt dat de gekozen terminologie in potentie het Nederlandse identiteitsdebat van zijn schrille kantjes kan ontdoen, hoewel het de vraag is of zij dat ook daadwerkelijk gaat doen. De tijd zal het leren. Wel kunnen vanuit analytisch perspectief enige vragen worden gesteld bij de categorie 'normatieve identificatie'. Door deze categorie namelijk empirisch los te koppelen van het functionele domein wordt nodeloos de vraag opgeroepen waarop deze normen betrekking hebben en hoe zij worden verworven en gereproduceerd. Nu suggereert de WRR namelijk dat 'onze' normen vrij zwevende gedragsregels zijn waarvoor een apart socialisatietraject nodig is, terwijl de normatieve socialisatie van de meesten van ons (en dus ook die van migranten) toch vooral via het functionele domein verloopt. Gelijkwaardigheid, respect, rechtvaardigheid, loyaliteit, empathie en meer van dat soort fraais leren we toch eerst en vooral in het gezin, op school, op straat en op het werk, en dat zijn ook de plekken waar de socialisatie kan ontsporen. Oftewel, 'onze' normen zijn geen platoonse hersenschimmen, maar zijn verankerd en ingebed in onze instituties en praktijken. Wat mij betreft had het aanscherpen van de causale relatie tussen functionele en normatieve identificatie het grote politieke belang van geslaagde functionele identificatie en daarmee van een toegankelijke arbeidsmarkt, een emanciperend onderwijsbestel en een mobiliserende woningmarkt kunnen versterken en tegelijk de actuele nadruk op emotionele identificatie kunnen relativeren.

Maar ook wat onhandig

Hiervoor schreef ik dat goede WRR-rapporten of nieuwe termen aanreiken voor lopende debatten of nieuwe debatten agenderen. Hoewel *Identificatie met Nederland* het laatste beoogt door het eerste te doen, overheerst na lezing de indruk dat de auteurs toch te veel van de lopende beleidsagenda hebben overgenomen om daarin te slagen. De inzet is het Nederlandse nationalisme-debat te ontdoen van zijn eenzijdige oriëntatie op een 'dikke', statische Neder-

landse identiteit. Dat wordt gedaan door in plaats daarvan een dynamisch identiteitsconcept te bepleiten (identificatie in plaats van identiteit) en de nadruk niet zozeer te leggen op de emotionele verbinding met een fictief Nederlanderschap als wel op functionele identificatie met anderen door samen te werken, te leven, te wonen en te scholen.

Het gevolg van deze inzet is dat van de weeromstuit drie aanvechtbare premissen uit het lopende integratiedebat klakkeloos worden overgenomen door de WRR. Ook al verwerpen de auteurs de oplossing van een trots Nederlanderschap voor een leeg assimilatiebegrip, zij reproduceren met hun meerdimensionale en dynamische alternatief dat (i) het Nederlandse integratievraagstuk primair een sociaal-cultureel vraagstuk is, dat (ii) sociaal-culturele verbindingen tussen ingezetenen functioneel zijn voor het in stand houden van een herverdelende verzorgingsstaat, en (iii) dat het in het Nederland van nu aan precies dit soort sociaal-culturele verbindingen schort. Met de neonationalisten zijn de auteurs van het rapport, met andere woorden, van mening dat Nederland leidt aan anomie, wat een gevolg is van de grotere demografische heterogeniteit van de Nederlandse populatie, en dat gerichte identiteitsmassage het antwoord is op het afwendgedrag van grote groepen burgers. Die massage dient echter volgens de WRR vooral functioneel te zijn en niet emotioneel.

Tegen al deze redeneerstappen zijn bedenkingen mogelijk. Leidt Nederland aan anomie? Is er sprake van afwendgedrag? Hoe erg is dat? Heeft dat vooral sociaal-culturele oorzaken? Hoe belangrijk is culturele verbondenheid in een arbeidsdelige wereld die zich minder en minder houdt aan de naoorlogse afbakening van de natiestaat? Op deze vragen blijft het rapport het antwoord schuldig. In plaats daarvan vindt de lezer vage verwijzingen en veel 'schijnt', 'lijkt' en 'suggereert'. Er is een gebrek aan 'nationale samenhang en gemeenschap' (p. 83), het probleem van disidentificatie heet 'gigantisch' te zijn (p. 128), op 'veel plekken' is sprake van 'vluchtgedrag' (p. 134), maar onderbouwing ontbreekt. Verder grossiert het rapport in suggestieve beweringen dat verbondenheid belangrijk is, een groot goed is, voor de staat van belang is (p. 165), dat zij bestaat uit 'gedeelde belangen, gedeelde normen en waarden en gedeelde gevoelens' (p. 101), en dat er, zoals ook de Amerikaanse politicoloog Putnam meent, een causale relatie bestaat tussen de mate van 'culturele diversiteit' en de afname van wederzijds vertrouwen in een gemeenschap (p. 29).

Niet alleen mist de lezer, wederom, node een empirische onderbouwing van deze claims, ook zijn sommige suggesties rechtstreeks in tegenspraak met de geruststellende observatie, ook in het rapport gedaan, dat er in Nederland over de rechtsstatelijke kaders 'nauwelijks verschil van mening' bestaat (p. 140, 208). Ten slotte wordt het enige empirische bewijs dat wordt gepresenteerd voor de juistheid van de sociaal-culturele diagnose van het integratievraagstuk zonder commentaar overgenomen. Het betreft hier survey resultaten afkomstig uit het werk van Sniderman en Hagendoorn (2007). Deze gaan over de mate waarin Nederlanders vrezen voor baan- of identiteitsverlies als gevolg van immigratie. Hieruit kunnen dus geen conclusies worden getrokken, of het Nederlandse integratievraagstuk objectief gezien nu meer een klassenkwestie of een identiteitskwestie is. Het bewijs wordt dus ook niet geconfronteerd met

de meer economische interpretaties ervan van bijvoorbeeld de Rotterdamse socioloog Godfried Engbersen (Engbersen, 2007). Ronduit potsierlijk is het cijfer van 31% (wat een precisie plotsklaps) van de Nederlandse bevolking dat gerekend kan worden tot de ‘teruggetrokkenenen’ (p. 60).

De lezer kan alleen maar gissen naar het hoe en waarom, en dat zal deze lezer dan ook naar hartenlust doen. Naar mijn mening is dit rapport het product van (terechte en begrijpelijke) onvrede met de toonzetting van het lopende nationalismedebat in Nederland en het contraproductieve karakter ervan. Teneinde daarin de moedige en wijze interventie te kunnen plegen die men heeft gedaan, heeft men noodzakelijkerwijs de culturalistische diagnose moeten overnemen die het Nederlandse integratiedebat domineert. Wie die diagnose niet deelt, heeft immers geen enkele reden om zich inhoudelijk in het nationalismedebat te mengen, behalve dan door het simpelweg te kwalificeren als ‘onzin’. Wie immers een economische interpretatie aanhangt, kan de identiteitsdiscussie alleen maar zien als de verkeerde discussie: daar gaat het niet om!

Via de nadruk op functionele identificatie hebben de auteurs vervolgens getracht om de aandacht te verschuiven van het culturele (trots, loyaliteit, emotionele identificatie) naar het economische (arbeid, scholing, woning). Uiteraard schuurt dat met de culturalistische premissen die aan het rapport ten grondslag liggen (zie hiervoor). En dat hebben de tegenstanders haarfijn doorgehad. De blijmoedige knievallen voor een culturalistische duiding van het integratievraagstuk, die het rapport doet, waren bedoeld om de neonationalisten gunstig te stemmen (en iedere auteur weet dat hij zonder de *benevolentia* van zijn publiek weinig begint) en de effectiviteit van de interventie, conform Schuyt’s eerste karakterisering van een ‘goed’ WRR-rapport, te vergroten. De bom is echter vrijwel onmiddellijk in het gezicht van de WRR geëxplodeerd. Juist doordat het rapport zo dicht bij de politieke actualiteit bleef en daardoor uiteindelijk een weinig consistente redenering presenteerde – functionele identificatie is belangrijker dan emotionele maar toch ook niet; het gaat om klasse en maatschappelijke participatie maar ook om identiteit – werd het rapport herkend als een bij uitstek politieke interventie die zich getooid met het epitheton ‘wetenschappelijk’ als waardevrij en apolitek voordeed, maar dat geenszins was. Volgens mij verklaart deze dubbele dubbelzinnigheid – ‘wij zijn het met u eens, maar toch ook niet’ en ‘wij zijn niet politiek maar wetenschappelijk’, terwijl het rapport tegelijk zo overduidelijk politiek was – in belangrijke mate de agressie waarmee de neonationalisten zowel het rapport als Máxima hebben onthaald.

Hoe moet het dan wel? Graag had ik een ontmaskering van de culturalistische duiding van het Nederlandse integratievraagstuk gezien: ‘it is class, stupid!, not ethnicity’. En graag had ik meer vernomen over hoe arbeid, scholing en woning nu precies inclusiever kunnen worden gemaakt; positieve actie of niet? Quota ja of nee? Gedwongen spreiding of niet? Artikel 23 schrappen of aanpassen? Weg huursubsidie en hypotheekrenteaftrek of niet? Minder sociale huisvesting of meer? Over de ‘moeren en bouten’ van dit soort zaken treft de lezer veel te weinig aan.

Belangrijker is het voor de WRR echter om te beseffen dat wanneer het gaat om ‘dossiers’ die in zo’n sterke mate affectief-emotioneel zijn bezet als het

integratievraagstuk, een eenvoudige verandering van de termen van het debat niet volstaat om een rapport tot een 'goed' rapport te maken. De enige uitweg uit de doolhof van het Nederlandse integratiedebat is niet de termen te wijzigen maar simpelweg van onderwerp te veranderen. Niet over identificatie met Nederland had het rapport moeten gaan maar over participatie in Nederland; niet over identiteit maar over deelname; niet over cultuur maar over banen en ondernemerschap; of, om de termen van het 76ste rapport van de opperadviesraad te gebruiken, niet over 'verbinden' maar over 'verheffen' (WRR, 2006). Oftewel, in dit soort gevallen is er maar één soort goed rapport: het rapport dat een ander gespreksonderwerp aansnijdt. Daaraan is in het Nederland van 2008 grote behoefte. En daarin heeft dit rapport jammer genoeg niet kunnen voorzien.

Noot

- * Ewald Engelen is als universitair hoofddocent en onderzoeker verbonden aan het Amsterdam Institute for Development Studies van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

- Engbersen, G. (2007). Laat symbolische kwesties het debat over integratie niet overheersen. *NRC Handelsblad*, 15 december 2007, p. 15.
- Sniderman, P. & Hagendoorn, L. (2007). *When ways of life collide. Multiculturalism and its discontents in the Netherlands*. Princeton: Princeton University Press.
- WRR (2006). *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzekeren, verzorgen, verheffen en verbinden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.